

FROMMANN A BÁJOLÁS ELLENSZEREIRŐL

Johann Christian Frommann (1645–1680 körül) neves német orvoscsalád sarjaként született Koburg városában. Königsbergben folytatta orvosi tanulmányait, majd Tübingenbe, onnét pedig Lipcsébe utazott tovább. Az utóbbi helyen szerezte orvosdoktori címét, 1668-ban. 1669-től, családi kapcsolatainak köszönhetően, Koburg tartományi „fizikusának”, azaz főorvosának nevezték ki. Emellett a helyi gimnáziumban is oktatott (az efféle álláshalmazás a német kisvárosokban nem volt ritkaság, mert a közalkalmazottakat akkoriban sem fizették túl jól).

Frommann halálának ideje és helye nem ismert, orvosi életműve sem túlságosan jelentős. Írt egy könyvet a válságos helyzetekben végzendő érvágásról (*Discursus medicus de venaesectione in morbillorum declinatione, abortu, pleuritide administranda*), egy tanulmányt a vérzésekről (*De haemorrhoidis*) és egyet a bájolásról (*De fascinatione*) – ez utóbbiból válogattuk jelen szövegünket –, és végül kiadott egy igen érdekes tanulmányt Márton lúdjáról is (*Tractatus de ansere Martiniano*), amelyet eddig sajnos nem állt módomban kézbe venni.

A *De fascinatione* (A bájolásról) három igen terjedelmes könyvből áll. Az első a vizuális, vokális, illetve az összetett bájolást elemzi – ebből a részből származik szövegünk –, a második könyv a természetes bájolásról (*fascinatio naturalis*) szól, a harmadik pedig a mágikus és démoni bűvöléssel foglalkozik. A munka zárórésze a bájolás módjairól, megelőzéséről, tüneteiről és gyógymódjairól szól. Kétség sem fér ahhoz, hogy se addig, se azóta nem dolgozták föl alaposabban ezt az érdekes témát.

A választott fejezetecske, pláne így, csonkán, ugyan nem reprezentálhatja a teljes, monumentális, ezeregyszáz oldalas művet, azt azonban kiválóan megmutatja, miért érdekesek az effajta, kissé bizarr szövegek is a tudománytörténész számára. Frommann egyébként meglehetősen felvilágosult orvos volt: az általa feltárt furcsaságokra igyekezett mindig racionális magyarázatot adni. Ha pedig ezt a szöveget annak tudatában olvassuk, hogy Malpighi, Santorio, Steno vagy Leibniz írásaival nagyjából egy időben született, még többet mondhat nekünk a korról és annak orvoslásáról.

V. fejezet. A modern bájolás¹ elleni szerek, ahogy azt a mi korunk orvosai különféle képpen ismertetik²

§. 1. Ugyan ki ismerhetné az összes, mostanság a bájolás ellen alkalmazott, illetve a nép által lépten-nyomon használt ellenszert és ráolvasást? Mivel ezek az „ellenszerek” többnyire babonaságok, az effélékkel gyógyítóknak megtiltották, hogy titkos szerek re-

¹ A latin *fascinatio*, *fascinum* szó a görög *baszkania*, 'bájolás' szóból ered, amely végső soron a *bainó* ('megyek') igéből származik, annak gyakorító képzős változata. A *baszkanosz*, a varázsló ugyanis jön-megy a felvilág és az alvilág közt, ő a jövő-menő, a közvetítő. A *medicus*, 'orvos' szó eredete is erre utal: az orvos ugyanis eredetileg szintén varázsló, aki „mediat”, közvetít az istenek, szellemek és emberek közt, vagyis a *média* és a *medicina* közt valójában nem sok a különbség. A bűvölés, bájolás fogalma egyébként a köznyelvben máig él: elbűvölő, bájos, igéző kifejezéseinkben (lásd angol: *enchanting*, *fascinating*, *charming* stb.).

² Johannes Christianus FROMMANNUS, *Tractatus de fascinatione novus et singularis*, Norimbergae, Endter, 1675, 66–67.

Frommann idézett művének címlapja

ceptjét nyilvánosságra hozzák, sőt, minden olyan alkalmat is kerülniük kell, amelynek során a beavatatlanok tudomást szerezhetnének róluk, kivéve azt az esetet, ha a rontás megszüntetése érdekében az ilyesmi elkerülhetetlen lenne, máskülönben a papság és a hatóságok szigorával kell szembesülniük.

A spanyol Gutierrez³ (*De fascinatione*, 9–10. oldal, No. 2.) írja, hogy népének ősi és máig élő szokása szerint a megbájolt csecsemők mellkasára Priapus képmását kell helyezni: ez a képmás nem egyéb, mint egy olyan kéz, amelynek hüvelykujja a mutatóujja alól kandikál ki.⁴ A csecsemők vállára pedig nyestlábat is szoktak akasztani. Gutierrez azt mondja, a dajkák náluk mélyen meg vannak győződve arról, hogy evvel megakadályozhatják a gyerekek szemmel verését, és esküsznek rá, hogy evvel a trükkkel, vagy hasonló amulettek segítségével még az olyan súlyos csapás is, mint amilyen a szemmel verés, hatástalanítható. Azt állítja, állatok esetében ezt a módszert mindmáig alkalmazni szokták. A parasztok ugyanis nyestbőrt szoktak jószágaikra kötni, ha épp arra gyanakszanak, hogy valaki szemmel akarja verni őket. Ilyesmit ló, öszvér, szamár esetén is bevetnek, ezeknek az állatoknak a nyakába ugyanis jókora darab nyestbőrt szoktak a parasztok kötni a rontást megelőzendő.

Vallesius⁵ beszámolója szerint gagátkövet⁶ is szoktak a gyerekek nyakába akasztani, amint azt Martinus Delrio⁷ írja (*Disquisitionum magicarum libri*, 1. könyv, 4. fejezet, 4. kérdés, illetve 3. könyv, 1. rész, 4. kérdés, 1. alrész), sőt ebből a kőből, továbbá elefántcsontból vagy ezüstből olyan kezet is szoktak készíteni, amely gúnyolódásképpen az első ujjak közül kidugott hüvelyket formáz. Az is amulettként hathat, ha ilyen „fügét” mutatnak egy kora hajnalban ébredőnek – írja ugyancsak Vallesius.

Sylvester Rattray⁸ (*De sympathia et antipathia*, 18. oldal) meg azt írja, hogy a homlokra kötött vakondláb is megelőzi a bájolást. Ám azt, hogy a bájolás milyen típusa ellen jó, már nem említi.

Ronssaeus⁹ *Venatio medicá*jában a farkasorrot, a farkasnyakcsigolyát és a farkasfarkat említi. Mások szerint viszont a bájolás legjobb ellenszere, ha a lovak zablájára vagy hámjára vörös szalagokat vagy pántlikákat kötnek – ez állítólag a sziléziaiak és morvák körében is szokás, szinte annak mintájára, ahogy a görögöknél és a rómaiaknál meg a fiúkra és lányokra egyaránt vörös szalagot volt szokás kötni. (Lásd Geier tiszteletes úr:¹⁰ *Disquisitiones theologicae de superstitione*, 3. fejezet, 47. §.)

³ Juan Lázaro Gutiérrez 17. századi spanyol orvos. *De fascino* című munkája 1645-ben, Lyonban jelent meg latinul.

⁴ Ez a klasszikus fityisz, amely rontáselhárító hatású kéztartás, mivel az ekképpen tartott kéz a férfi nemi szervre emlékeztet. Priapus ugyanis nem más, mint maga a fallosz, a férfi nemi szerv. Az ókorban, mint azt Horatiustól is tudhatjuk, a szőlős- és gyümölcsöskertek védelmére is efféle falloszokat állítottak a rómaiak. A fityisz szó egyébként nyilván a latin *ficus* szóból ered, ami fügét jelent. A fügét mutatni kifejezés a magyarban is létezik, és éppen ilyen kéztartással kell végrehajtani.

⁵ Francisco Valles 16. századi spanyol orvos, II. Fülöp orvosa.

⁶ Gagátkő vagy saskő, kisázsiai kőzet, folyamatban található bitumenféle, amely a tűzbe helyezve izzik. Szinte az összes ókori szerző orvosságként is említi, s az ókor óta használták nyakba kötve egyebek közt szemmel verés, rontás ellen is.

⁷ Martinus Delrio (1551–1608) spanyol származású flandriai tudós, leghíresebb műve a *Mágikus kérdések hat könyve*, amely sokáig az egyház hivatalos véleményét is tükrözte a mágia kérdéseiben.

⁸ Sylvester Rattray az igen sokszor kiadott és rejtélyes *Aditus novus ad occultas sympathiae et antipathiae causas* (Új út a szimpátia és az antipátia rejtett okaihoz) című 17. századi mágikus-természettudományos irat szintén rejtélyes szerzője. A név nyilván álnév lehetett.

⁹ Balduinus Ronssaeus (1526–1597) flamand orvos. *Venatio medica* (Orvosi vadászat) című munkájában az állati eredetű orvosságokat szedte versbe.

¹⁰ Amadeus Geyer 17. századi német teológus.

A mi népünk, kivált az a fajta fehérség, amely a kismamákra és az újszülött csecsemőkre szokott gondot viselni, már egész gyógyszertárat állított össze a bájolás ellen a legkülönfélébb csodálatos ellenszerekből. Ha ezek használati módját és anyagigényét tekintjük, egyikhez kevesebb, másikhoz több előkészületre és hókuszpókuszra van szükség. Többségüket ráadásul a hit kanálával kotyvasztották, így látszólag a vallás szent illatát árasztják, és látszólag jól tesznek a testnek, ám, ha az igazság fényénél kissé alaposabban vizsgáljuk meg őket, hamar beláthatjuk, hogy bizony a léleknek súlyos károkat okozhatnak [...].¹¹

¹¹ Érdekes megfontolás: a babonás gyógy mód nem azért elvetendő, mert árt az egészségnek, vagy mert a tudományos helyett és annak rovására alkalmazzák, hanem azért, mert a vallás által nem szentesített, és ezért bűnös módszer, így romlásba dönti a lelket.